

16. Литвиненко Э. В. Методологические подходы к управлению общеобразовательным учреждением: мировой контекст / Э. В. Литвиненко // Порівняльно-педагогічні студії. – 2011. – № 1(7) – С. 20-27.
17. Даниленко Л. І., Островерхова Н. М. Модернізація управління загальноосвітньою школою / Л. І. Даниленко, Н. М. Островерхова. – К., 1994. – С. 51-61, 96.
18. Єльнікова Г. В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні / Г. В. Єльнікова. – Х. : Крок, 1999. – 303 с.
19. Ващенко Л. М. Система управління інноваційними процесами в загальній середній освіті регіону: дис. ...доктора пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. М. Ващенко. – К., 2006. – 455 с.
20. Даниленко Л. І. Теоретико-методичні засади управління інноваційною діяльністю в загальноосвітніх навчальних закладах : дис. ...доктора пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. І. Даниленко. – К., 2005. – 373 с.
21. Хайек Ф. А. Дорога к рабству: Пер. с англ. / Ф. А. Хайек. – М.: «Экономика», 1992. – 176 с.
22. Плотинский Ю. М. Модели социальных процессов: Учебное пособие для высших учебных заведений. Изд. 2-е, перераб. и доп. / Ю. М. Плотинский. – М.: Логос, 2001. – 296 с.
23. Фукуяма Ф. Що таке соціальний капітал? / Ф. Фукуяма // День. – 2006. – 17 жовтня. – № 177. – С. 4.
24. Алексеев С. Г., Бурдельная Ю. А., Головина Т. В. Развитие государственно-общественного управления в региональной системе образования: учебно-методическое пособие / С. Г. Алексеев, Ю. А. Бурдельная, Т. В. Головина. – Омск : БОУДПО «ИРОО», 2009. – 96 с.

У статті розглянуто визначення та класифікацію управлінських функцій. Проаналізовано функції управління освітніми системами. На основі дослідження тенденцій розвитку соціальних, зокрема, освітніх систем визначено та проаналізовано специфічні функції громадсько-державного управління загальною середньою освітою – інформаційно-діагностичну, соціально-інтегративну, координаційну, соціально-ресурсну та експертну функції.

Ключові слова: управлінська функція, громадсько-державне управління загальною середньою освітою інформаційно-діагностична, соціально-інтегративна, координаційна, соціально-ресурсна, експертна функції.

В статье рассмотрены определение и классификация управленческих функций. Проанализированы функции управления образовательными системами. На основе исследования тенденций развития социальных, в частности, образовательных систем определены и проанализированы специфические функции общественно-государственного управления общим средним образованием – информационно-диагностическая, социально-интегрируемая, координационная, социально-ресурсная, экспертная функции.

Ключевые слова: управленческая функция, общественно-государственное управление общим средним образованием, информационно-диагностическая, социально-интегрируемая, координационная, социально-ресурсная, экспертная функции.

The definition and classification of management functions are considered in the article. The management functions of educational systems are analyzed. The specific functions of public and government secondary education management are identified and analyzed on the basis of studying the social trends, in particular, the educational systems, such as information and diagnostic, socio-integrated, coordination, social-resource, expert functions.

Keywords: management function; public and state secondary education management; information and diagnostic, socio-integrated, coordination, social-resource, expert functions.

УДК 371.2+3166243

А.О. Полянничко
м. Суми, Україна

НАСИЛЬСТВО В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ: СУТНІСТЬ, ПРИЧИНИ ПОШИРЕННЯ, НАСЛІДКИ

Постановка проблеми. Проблема насильства в школі сьогодні, по праву, вважається однією з актуальних у соціальній педагогіці. За даними керівника проекту Українського фонду «Благополуччя дітей» Н. Зимовець, в Україні 13 % школярів зазнають фізичного насильства, 24 % – дискримінації з боку вчителів [2, с. 43]. На жаль, такі дії вважають насильницькими лише кожен десятий учень, третина неповнолітніх їх сприймає як звичайні виховні міри. Щоправда, більшість школярів визнають необхідність допомоги батьків та спеціалістів (психолога – 8242 осіб, медиків – 4315 осіб, юристів – 14751 осіб [5]. Усе

зазначене свідчить, що шкільне середовище є певною мірою небезпечним для дітей, адже сучасний освітній заклад, який поряд із родиною має сприяти гармонійній соціалізації зростаючої особистості, навпаки ускладнює її соціальний розвиток, провокуючи тим самим появу різних видів девіантної поведінки.

Аналіз актуальних досліджень. Перші систематичні дослідження феномена насильства в освітніх закладах почали розроблятися у 1970-х роках скандинавськими фахівцями. Починаючи з 1980-х, а особливо з 1990-х років, зазначеній проблемі приділяється велика увага в інших країнах Західної Європи, а також у США, Австралії, Японії (Д. Вебстер, М. Грін, Д. Елліот, Дж. Кліффорд, Р. Лоуренс, Дж. Фейнштейн та ін.). У вітчизняній психолого-педагогічній науці, порівняно із західною, проблематика шкільного насильства розроблена недостатньо, що, перш за все, пов'язано з традиційним для нашої культури небажанням адміністрації навчально-виховних закладів «виносити сміття з хати». Однак, не зважаючи на певну «закритість» досліджуваної проблеми, сьогодні існує достатня кількість наукових доробок українських і російських вчених, які розкривають особливості конфліктів у стосунках між однокласниками та іншими школярами, подають зовнішні характеристики типів конфліктних ситуацій, деструктивних стилів спілкування, негативних явищ міжособистісної взаємодії неповнолітніх (В. Гончаров, О. Дроздов, Н. Зіновєва, Н. Зимовець, Н. Михайлова, Є. Кіричевська, А. Чернякова, Н. Щербак та ін.).

Метою статті є аналіз шкільного насильства як специфічного соціально-педагогічного феномену, що допоможе соціальними педагогами віднайти більш ефективні шляхи попередження і подолання цього негативного явища.

Виклад основного матеріалу. Шкільне насильство – це вид насильства, за якого має місце застосування сили не лише між дітьми або вчителями стосовно учнів, і в нашій культурі – вкрай рідко учнями стосовно вчителя [3, с. 45]. Найчастіше шкільне насильство, як і насильство в інших сферах міжособистісних відносин, поділяється на фізичне і психологічне (емоційне).

Під *фізичним насильством* розуміємо застосування фізичної сили по відношенню до учня, в результаті якого можливе завдання фізичної травми. До фізичного насильства відносять: побиття, нанесення ударів, шльопання, запотиличники, псування і забирання речей тощо.

Психологічне (емоційне) насильство – вчинене по відношенню до учня або вчителя діяння, що спрямовано на погіршення емоційного самопочуття та благополуччя жертви. До основних видів емоційного (психологічного) насильства в школі можна віднести: глузування, надання брутальних прізвиськ, нескінченні зауваження і необ'єктивні оцінки, висміювання, приниження в присутності інших, відторгнення, ізоляція, відмова від спілкування (з дитиною відмовляються грати, займатися, не хочуть із нею сидіти за однією партою, не запрошують на дні народження тощо). До даного виду насильства також відносимо й постійну брехню, у результаті чого дитина втрачає почуття довіри до людей, а також пред'явлення дитині вимог, які не відповідають її віковим та фізичним можливостям.

Зазвичай, фізичне і психологічне насильство практично завжди нашаровуються одне на одне і в сукупності можуть бути означені як знущання, котре розцінюється як один із різновидів агресії.

У працях багатьох дослідників цикл насильства розглядається як певний сценарій систематично повторювальних репресій, де кожний учасник має свої соціальні ролі: 1) жертва – учень, який виступає об'єктом репресій і погроз; 2) агресор – переслідувач, який систематично вчиняє насильницькі дії по відношенню до жертви; 3) прибічники, спостерігачі – учні, які не є ініціаторами насильства, але своєю байдужою позицією стають залежними від напруженої ситуації; 4) пасивні прибічники – учні, які пасивно підтримують насильницькі дії, їм подобається, коли знущаються над іншими; 5) сторонні спостерігачі – учні, які керуються принципом «не моя справа»; 6) вірогідні захисники – учні, які не підтримують агресорів, але нічого не здійснюють щодо захисту жертв; 7) захисники жертви – учні, які намагаються допомогти жертві [4; 6].

На процес розподілу ролей в ситуації насильницької поведінки впливають такі фактори: самооцінка, соціальний статус, соціальне прийняття або неприйняття ролі жертви. Разом з тим, здебільшого кожна дитина у різний час, за певних умов та обставин ситуації виконує вищезазначені ролі (ображає, підпадає під образи, спостерігає за образами, спонукає до образ тощо). Таким чином, утворюється ланцюжкова замкнена система деформації міжособистісних зв'язків, яка провокує виникнення схильності до протиправної поведінки, девальвації загальнолюдських цінностей.

У процесі вивчення рольової поведінки учнів у ситуаціях деструктивної взаємодії особливу увагу акцентуємо на характеристиці поведінки типових агресорів і жертв. Так, у наукових дослідженнях американського психолога Д. Корнела визначено, що типовими переслідувачами (агресорами) є фізично розвинуті хлопці. Одна група підлітків – вихідці з зовні благополучних родин середнього статку. Діти з цих сімей спрямовують агресію проти віртуальних образників. Головний інтерес таких підлітків – комп'ютерні ігри, фільми із сценами насильства, віртуальні переслідування, агресивна музика. Для іншої групи неповнолітніх агресорів характерним є те, що вони виховувались у сім'ях з негативним соціально-психологічним кліматом, недбайливим та ворожим ставленням з боку батьків. У таких родинах застосовувались покарання у формі побиття, діти зазнавали різних видів депривації. Найчастіше саме в неблагополучних родинах діти отримали перший негативний досвід насильства і згодом почали переносити його на однолітків чи менших за віком дітей [7].

Д. Олвеус і М. Хармін поділяють дітей, схильних до насильства і девіантної поведінки, на наступні психолого-правові групи:

1. Тимчасові правопорушники, більшість з яких скоює лише одне правопорушення, так би мовити «за компанію». Найчастіше – це дрібне хуліганство. Після профілактичної бесіди діти найчастіше не повертаються до асоціальної діяльності.

2. Важковиховувані діти. Ця група неповнолітніх характеризується схильністю до агресії. Агресія в цій ситуації виступає як образа або заподіяння шкоди. Тобто результатом агресії є будь-які негативні наслідки, а не окремі види збитків, як наприклад, тілесні ушкодження тощо. Зазвичай, причиною скоєння правопорушення є проблеми в школі чи в родині. У такий спосіб діти виміщають свій біль та гнів.

3. Потенційні правопорушники. Ці неповнолітні схильні до постійного скоєння правопорушень в силу свого оточення. Як правило, це підлітки з неблагополучних, неповних сімей, з низьким рівнем матеріального статку, з криміналізованим оточенням, де їм приділяють мало часу. Такі правопорушення, як дрібна крадіжка, побиття, вони вважають нормою життя.

4. Одноразові злочинці – підлітки, які скоїли один серйозний злочин. Зазвичай, це вбивство у стані афекту, на ґрунті невзаємного кохання, ревнощів, сильної образи тощо.

5. Постійні злочинці. Представники цієї групи характеризуються схильністю до постійного скоєння тяжких злочинів. І, що найважливіше, вони усвідомлюють свою соціальну небезпеку і пишаються нею [9].

Щодо типових жертв переслідування у шкільному середовищі, то найчастіше ними стають невпевнені у собі діти, які мають високий рівень тривожності, схильні до депресивних переживань. Зазвичай жертвами шкільного насильства стають наступні групи дітей: 1) діти, які мають фізичні вади (носять окуляри, мають знижений слух, порушення постави або координації рухів тощо); 2) діти з особливостями у поведінці (нетовариські, сором'язливі і замкнені діти або, навпаки, діти з імпульсивною поведінкою); 3) діти з особливостями зовнішності (руде волосся, ластовиння, відстовбурчені вуха, криві ноги, особлива форма голови, вага тіла (повнота або худорлявість) тощо); 4) діти з несформованими соціальними навичками; 5) діти, які відчувають страх перед школою; 6) діти, у яких відсутній досвід життя в колективі («домашні діти»); 7) діти, які страждають від різних хвороб; 8) діти з низьким інтелектом і труднощами у навчанні.

Важливо зазначити, що учні, які відносяться до тієї чи іншої категорії жертв, як правило,

підпадають під такий поширений вид кривдження як навішування ярликів та присвоєння образливих прізвиськ. На жаль, цей вид образ нерідко ігнорується педагогами та оцінюється ними як несуттєвий й нешкідливий, тому найчастіше у випадках насильства учні-жертви приховують проблему «в собі». Мотивами можуть бути побоювання помсти з боку агресорів, недовіра до вчителів.

Як правило, більшість наукових досліджень з проблеми шкільного насильства присвячено вивченню поведінки «класичних» агресорів і жертв. Разом з тим, існують такі групи школярів, які відрізняються змішаною поведінкою – провокуючі жертви, переслідувачі-жертви або агресивні жертви. Ці діти не тільки стають об'єктом агресії інших, але й самі виявляють агресію. Головною особливістю їх поведінки є комбінація тривоги, агресивності, емоційної нерівноваженості.

Незалежно від форм дитячої агресії, рольового розподілу насильницької поведінки, знуцання в школі – джерело серйозної психічної напруги для багатьох дітей, яке відбивається на їх самопочутті. Шкідливість знуцання для психічного та фізичного здоров'я школярів, які систематично піддаються агресії, доводиться багатьма дослідженнями. Так, аналіз наукових праць Д. Ферінгтона, К. Кампулаєна, І. Расанена, Є. Кіричевської, Н. Зіновєвої дозволяє стверджувати, що як жертви, так і агресори різних проявів насильства мають високий рівень нервово-психічних розладів, потребують інтервенції з боку психологів, соціальних працівників, вчителів.

Результати багатьох досліджень довели, що переважна більшість шкільних агресорів раніше були жертвами третирування з боку однолітків або вчителів. Насильство може призводити до поведінки, яка створює ризик для здоров'я (зловживання наркотиками, рання статевая активність тощо). З цим пов'язані психічні розлади та соціальні проблеми, включаючи тривогу, зниження продуктивності праці, нівелювання інтересу до навчання, порушення пам'яті, делінквентну поведінку. За даними Д. Олвеуса, 35 % – 40 % дітей, які у віці 13 – 16 років були переслідувачами, пізніше, в більш зрілому віці, засуджувалися за скоєння кримінальних злочинів [9].

Аналіз психолого-педагогічних досліджень М. Борби, Дж. Дейка, Д. Олвеуса засвідчує, що діти, які пережили насильство в школі, зазнають проблем у навчанні, вони невпевнені у собі, відчувають тривогу, гнів, депресію, порушення контакту з дорослими, для них характерні стійкі поведінкові розлади, адиктивна поведінка, погіршення сну та інші негативні прояви в поведінці (жорстокість, бажання помститися). Як наслідок, в особистості формується небезпечна і стійка риса характеру – агресивність. Агресивна поведінка в школі як показник шкільної дезадаптації учнів, найчастіше знаходить вихід у різних проявах насильства та адиктивної поведінки (наркоманія, гемблінг, кібертретирування тощо).

Аналізуючи проблему шкільного насильства, важливо з'ясувати причини поширення цього небезпечного явища. Цілком погоджуємось з думкою Є. Кіричевської, яка вважає, що агресивній міжособистісній поведінці між дітьми та підлітками сприяють різноманітні механізми психологічного зараження, наслідування, навіювання та переконання. Сьогодні багатьом дітям насаджується думка про те, що агресивним бути вигідно, тому будь-які проблеми слід розв'язувати «по-чоловічому». Акцент на силових варіантах з'ясування стосунків здійснюється під впливом нормативного стереотипу дій, а також в силу принципів і законів референтної групи або субкультури, до якої належить підліток. Сутність пропагованого і наслідуваного підлітковою субкультурою «кодексу честі» виражається через наступну систему правил:

1. *Правило приниження.* Будь-яка демонстрація власних переваг (єрудиції, умінь, матеріальних цінностей) члену групи, рівному за рангом, розцінюється як його приниження. Робити це на «законних» підставах дозволяється лише особі, яка належить до вищого рангу або лідеру.

2. *Правило відсічі.* Якщо підліток демонструє свою перевагу над іншим підлітком, який рівний йому за рангом, останній зобов'язаний дати відсіч, інакше його вважатимуть в групі слабким і при нагоді знуцатимуться та глузуватимуть з нього.

3. *Правило сили.* Той, хто має можливість продемонструвати перевагу над іншим, зобов'язаний це зробити, аби уникнути репутації слабкого. У підліткових групах на фізично сильних, але миролюбних хлопців, дивляться як на наївних дурнів, диваків і намагаються з них знущатись.

4. *Правило висунення.* Підвищити свій ранг у групі може тільки той, хто слідує «правилу сили» – інша позиція тут не цінується.

5. *Правило переслідування.* Той, хто має певні здібності, таланти, вміння, але не може або не хоче виявляти зверхність і перевагу над іншими, тобто жити за «правилом сили», сам стає об'єктом переслідування.

6. *Правило «цапа-відбувайла».* Усім членам групи дозволяється виявляти агресію по відношенню до аутсайдерів, особливо у випадку якихось невдач у житті групи.

7. *Правило відводу агресії від себе.* Щоб відвести агресію від себе, член групи повинен брати участь у переслідуванні, цькуванні когось іншого.

8. *Правило компенсації збитків.* Будь-яке приниження можна компенсувати матеріально. Матеріальний збиток також компенсується тільки матеріально.

9. *Правило незацікавленості.* Виявляти зацікавленість іншою людиною, схвально відгукуватись або захоплюватись її чеснотами означає принизити себе. Прийнятним, нормальним вважається байдуже або презирливе ставлення до такої людини.

10. *Правило послаблення.* Виявити до нижчого за рангом підлітка почуття доброзичливості й довіри означає порушити дистанцію у стосунках.

11. *Правило кругової поруки.* Аби зміцнити стосунки в групі, покірність її членів, лідеру потрібно час від часу втягувати підлітків у якісь протиправні дії, створювати ситуацію кругової поруки.

12. *Правило нормальності.* Кожен член групи мусить захищати її принципи як абсолютно нормальні та прийнятні, виправдовуючи будь-які групові вчинки, інакше – його вважатимуть дурнем [8, с. 5-6].

Спостереження за міжособистісними стосунками сучасних старшокласників засвідчують, що «кодекс честі» вийшов за межі кримінального середовища і впровадився у підліткову субкультуру. Для багатьох підлітків він став своєрідною системою моралі, основним методом і засобом виживання, самоствердження і самореалізації.

На думку В. Гончарова, суттєвими факторами становлення агресивної поведінки виступають: 1) сім'я (характер сімейних взаємин, стиль сімейного спілкування та виховання дітей); 2) низький соціально-економічний рівень життя великої кількості сімей; 3) взаємини з однолітками; 4) засоби масової інформації; 5) комп'ютерні ігри; 6) вплив соціуму; 7) післяпологова депресія у матері [1, с. 60-61].

Н. Зіновєва і Н. Михайлова наголошують на суттєвій ролі шкільної ситуації у формуванні агресивної поведінки підлітків [3, с. 48-49]. Такі особливості шкільного середовища як анонімність великих шкіл, несприятливий мікроклімат у педагогічному колективі; байдуже ставлення вчителів до проблем дітей одночасно з надмірною суворістю і вимогливістю, а також застосування різноманітних покарань за порушення шкільної дисципліни, можуть провокувати підлітків на прояви насильства.

Висновки. Аналіз проблеми шкільного насильства з позиції соціальної педагогіки дозволяє стверджувати наступне: 1) насильницька поведінка є руйнівною, оскільки наносить шкоду іншим суб'єктам взаємодії, загрожує життєдіяльності дитини і є найнебезпечнішим проявом девіантної поведінки; 2) насильницька поведінка учнів супроводжується різними проявами шкільної та соціальної дезадаптації; 3) в основу дитячої агресивності покладена мотиваційна спрямованість нанесення шкоди іншій людині; 4) набутий дитиною будь-який рольовий досвід насильницької поведінки стає суттєвим бар'єром у процесі засвоєння соціальних норм, формуванні соціальних ролей, необхідних для адекватного сприйняття соціальної дійсності, її оцінки та прийняття свідомих рішень у конкретних ситуаціях.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку вбачаємо у розробці соціально-педагогічної програми профілактики насильницької поведінки неповнолітніх у шкільному

середовищі.

Література:

1. Гончаров В. Жорстока поведінка у підлітковому віці / В. Гончаров // Соціальний педагог. – 2009. – № 11 (35). – С. 59 – 61.
2. Зимовець Н. Насильство над дітьми – проблема недосліджена, її приховують і недооцінюють / Н. Зимовець // Соціальний педагог. – 2009. – № 8 (32). – С. 42 – 45.
3. Зиновьева Н. О. Психология и психотерапия насилия [Текст] : Ребенок в кризисной ситуации / Н. О. Зиновьева, Н. Ф. Михайлова. – СПб : Речь, 2003. – 247 с.
4. Кіричевська С. Насильство в загальноосвітніх навчальних закладах: стратегії подолання / С. Кіричевська // Практична психологія і соціальна робота. – 2010. – № 8. – С. 4 – 10.
5. Чернякова А. В. Педагогічні стратегії запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах: досвід США : [навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка»] / А. В. Чернякова. – Суми : Видавництво Вінниченко Микола Дмитрович, 2010. – 246 с.
6. Elliott D. S. Violence in american schools : A new Perspective / D. Elliott Cambridge University press, 1998. – P. 13.
7. Cornell D. Psychology of the School Shootings [Electronic resource] D. Cornell – URL : <http://www.policeone.com/writers/columnists/choolviolence/articles>
8. Feinstein J. Are Threats Always violent Crimes? / J. Feinstein // Michigan Law Review. – 1996. –Vol. 94. – P.1067– 1097.
9. Olweus D. Aggressors and Their Victims: Bullying at School / D. Olweus. In: Frude N., Gault H. (Eds) Disruptive Behavior in Schools. New York, Willey&Sons, 1984. – P.57–76.
10. Prevention violence in schools: A challenge to american democracy / Joan N. Burstyn. Lawrence Erlbaum Associates.– 2001. – 250 p.

У статті з'ясовано соціально-педагогічну специфіку проблеми шкільного насильства. Зокрема, автором визначено сутність насильницької поведінки неповнолітніх; розкрито причини її поширення у середовищі загальноосвітніх закладів; проаналізовано наслідки жорстоких взаємовідносин між учнями.

Ключові слова: шкільне насильство, фізичне насильство, психологічне насильство, агресивна міжособистісна поведінка, девіантна поведінка, агресор, жертва, шкільне середовище.

В статье выявлена социально-педагогическая специфика проблемы школьного насилия. В частности, автором определена сущность насильственного поведения несовершеннолетних; раскрыты причины его распространения в среде общеобразовательных учреждений; проанализированы последствия жестоких взаимоотношений между учащимися.

Ключевые слова: школьное насилие, физическое насилие, психологическое насилие, агрессивное межличностное поведение, девиантное поведение, агрессор, жертва, школьная среда.

The article identified the social and pedagogical specificity of the problem of school violence. In particular, the author indicated the nature of violent behavior of juveniles; disclosed the reasons for its spread among educational institutions; analyzed the impact of violent relationships between students.

Keywords: school violence, physical violence, psychological violence, aggressive interpersonal behavior, deviant behavior, aggressor, victim, the school environment.

УДК 373.3.091.313

Т.Д. Сіваш
м. Вінниця, Україна

МЕТОД ПРОЕКТІВ ЯК ІННОВАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Постановка проблеми. Соціальні реформи у суспільстві України змінили головні цілі освітньої галузі. Нова філософія визначила основну стратегію діяльності педагога: спрямування процесу навчання та виховання на розвиток духовного світу кожної особистості, становлення загальнолюдських цінностей, формування та розвиток творчих здібностей школярів. Творчість і творча діяльність формує індивідуальність людини, яка визначає її цінність, а тому розвиток креативної особистості набуває великого практичного значення.